

Chingiz AYTMATOV

BIRINCHI MUALLIM

Qissa

Zaynab tarjimasi

Bu suratni hali tamom qilganim yo‘q. Qanday chiqishini hozircha aytish qiyin. Har kuni ilk saharda turib, xomaki etyudlarimni yana ikki-uch marta ko‘zdan kechirarkanman, tong sukunatida u yoq-bu yoqqa asta-asta yurib o‘yga cho‘maman. Yo‘q, hali ko‘nglimdagini topganimcha yo‘q, yana tag‘in ko‘p ishi bor. Bu surat hali ko‘ngildagi bir tilak, qalbimni hayajonga solgan orzu-umid, xolos...

Hali tamomlanmagan asar to‘g‘risida oldindan jar solishni o‘zim ham azaldan yoqtirmasdim. Bu baxillikdan emas. Beshikdagi chaqaloqning kim bo‘lib voyaga yetishini qayoqdan bilib bo‘ladi deysiz? Lekin bu safar o‘zingiz ko‘rib turibsiz, shu odatimdan voz kechib, xom-xatala asarimni o‘rtaga tashlab, undan gap ochmoqchiman... Indamay yurishga hech ilojim yo‘q. Rostini aytsam, bir o‘zim yolg‘izlik qilib qoldim, bezovta qilib, es-hushimni o‘zimga band etgan bu voqea yuragimga sig‘may, quchog‘im ham yetmay turibdi.

Bo‘lgan voqeani aynan tasvirlab, xalqni undan bahramand qilsam, degan umidim bor. Istar edimki, ko‘pchilik ham fikr-mulohazalarini o‘rtaga tashlasa... Bu asar xalq damidan chiqqan olovdek bo‘lsa-yu, unga o‘z qoningizdan qon, kuchingizdan kuch qo‘shib bersangiz, shu vajdan bu voqeani sizlarga bayon etishni o‘z burchim deb bilaman...

* * *

Ovulimiz Oq-Jar tog‘ining etagida, katta soy sharqirab oqib turgan keng tekislikda; undan pastroqda – Qora toqqacha yastangan adir bo‘ylab cho‘zilgan temir yo‘lning ikki tomoni qozoq dalasi...

Ovulimiz ustidagi tepalikda ikki katta terak bo‘lardi; men buni bolalik chogimdanoq bilardim. Bu qo‘shterak hali ham bor. Qachon qaramang, ovulga qaysi tomondan kirmang, hammadan burun tepalikda bir-biri bilan yonma-yon turgan o‘sha baland teraklar ko‘zga chalinadi.

Bilmadim, nima uchundir, bolaligimdanmi yoki kasbim rassomlik bo‘lganidanmi, haytovur, har gal stantsiyadan tushib, tepalikdan o‘tib, ovulimizga qarab yo‘l olganimda, qo‘shteraklar joyida turganmikin, deb sabrsizlik bilan beixtiyor shu tomonga qarayman. Teraklar naqadar katta bo‘lsa ham, uzoqdan shuncha dargumonu, lekin ularning surati ko‘z oldinga kelib turaverardi. Tezroq ovulga yetib, ertaroq tepalikka chiqsam, qo‘shterakka egilib salom bersam, ularning shovillashini to‘yib-to‘yib eshitsam, deb yuragim orziqardi.

Ko‘cha-ko‘yda nima ko‘p – daraxt ko‘p, lekin bu teraklar o‘zi boshqa bir olam, qandaydir xosiyatli, tili borday. Kun-tun yaproqlari dirillab, chayqalgan uchlari bir-biri bilan o‘pishib, o‘zini ming ko‘yga solib shovillaydi. Goh sohilga kelib urilgan erka to‘lqinday eshitilar-eshitilmas guvillashib qo‘yadi, goh jim o‘ylanib qolib, sog‘ina-sog‘ina yuragi qon bo‘lganday, allanimalarni eslab xo‘rsinib, yulqingan shamol bulut haydab, yomg‘ir haydab, butoqlarini egib yuborganda, teraklar bir-biridan madad olib: sindirib bo‘psan, deganday battar o‘jarlik qilib, zarda bilan to‘lg‘anib qo‘yishadi.

Ho‘ ancha keyin esim kirib ulg‘ayganimda, men bu teraklarning sir-asrorida voqif bo‘ldim. To‘rt tomoni ochiq baland tepada turishganidan, bular doimo shamol o‘qiga to‘g‘ri kelib havoning har bir o‘yiniga javob qaytarib turishgan. Tinmay shovullab, ming ohangda ovoz chiqarib turishlari ham

shundan.

Lekin mening bu idrok qilganlarim bolalik xayolimning ilk taassurotini sovuta olmadi. O'sha vaqtdagi hayajonlarim hali ham o'z haroratini yo'qotmadi, nazarimda, bu teraklar hali ham qandaydir bir sirni yashirgap jonli maxluqday.

Bolalik umrimniig eng shirin orzulari shu teraklar soyasida qolib ketganday, esimga tushgan sari yana qayta boshdan eslagim keladi.

O'qishimiz tamom bo'ldi deguncha bizlar chumchuq qidirib shu yerga kelardik. Chuvullashimizga mast bo'lganday qo'shterakning tepa shoxlaridagi yaproqlari hilpirab, bizga soya tashlardi. O'sha kezlarda yoriq tovon, kaftlarimiz qovjiragan biz tentaklar teraklarga mushukday tirmashib chiqqa boshlaganimizda chumchuqlar chirillab qolardi. Chirillashiga qararmidik! Hadeb bir butoqdan ikkinchisiga o'taverib, chumchuqlar «pir» etib uchib ketgan baland butoqqa chiqqanimizda, ko'z-oldimizda namoyon bo'lgan olam manzarasini ko'rib hayratdan damimiz ichimizga tushib ketardi, tutmoqchi bo'lgan chumchuq bolalarini ham esimizdan chiqarib yuborardik. Ko'zimizga kattakon bo'lib ko'rinib yurgan kolxoz otxonasining tepadan xuddi chigirtkaday ko'ringaniga, qishloqdan nari cho'zilib ketgan dalaning kattaligiga, yana undan nariroqdagi qancha-qancha qadrdon yerlar, ovulimizdagi ariqlardan boshqa tag'in qancha-qancha kumushday tovlanib oqayotgan suvlarga suqlanib qarab, bu dunyoning cheti shumi yo undan narida ham shunday osmon, shunday bulutlar, shunday yerlar bormikin, deb xayol surib ketardik. O'shanda qulog'imizga shamol ovozi chalinsa, unga jo'r bo'lib qimirlagan yaproqlar, ko'z ilg'amas uzoq-uzoqlarda ajoyib va garoyib narsalar ham bor deganday shivirlab, betlarimizni silab erkalatardi. Yuragim duk-duk urib qinidan chiqib ketadiganday, qo'shterakning shovullashiga astoydil quloq solardim. Ko'z oldimga ertakdagiday butun olam kelibdi-yu, lekin bir narsa esimga kelmabdi. Bu teraklarni kim o'tqazganu qanday umid bilan o'stirganini o'ylamabman.

Shu qo'shterak qad ko'tarib turgan joyni ovuldagilar nima uchundir «Duyshenning maktabi» deyishardi. Birortasining moli yo'qolib: «Hoy falonchi, g'unajinimni ko'rdingmi»? - deb so'rasa, to'xtab unga: «Ho', yuqoridagi «Duyshenning maktabida» yilqilar yuribdi, o'sha yoqdan xabar olib ko'r», - deb javob berishardi. Kattalarga taqlid qilib biz ham: «Yuringlar, Duyshenning maktabiga ketdik, terakka chiqib chumchuq haydaymiz», - der edik.

Bir vaqtlar o'sha tepada maktab bor ekan. Bizning zamonamizda bu maktabdan asar ham qolmaganu, lekin qo'shterakli tepaning nomi xalq og'zidan tushgan emas. Bolalik chog'imda bu maktab o'rnini xo'p qidirib ham ko'rganman. Keyinchalik: «Nimaga «Duyshenning maktabi» deyishadi, Duyshen o'zi kim?» - deb qariyalardan surishtirsam, bu savolimga ular hech qizig'i yo'q, anchayin gapday qo'l siltab javob qilishardi: «Kim bo'lardi, shu yurgan oqsoq-qo'y¹ Duyshen-da. O'sha hurriyatdan keyin ho' anavi tepada eski bir molxona bo'lardi. Duyshen «komsomol bo'ldim», - deb, o'sha yerda maktab ochib, bola o'qitgan.

Maktab qayoqda deysan, anchayin bir gap-da. U vaqtlar o'zi qiziq zamon emasdimi, xudo ko'rsatmasin, uzangiga oyog'i yetib, otning yolidan tutamlab olganlarning hammasi o'ziga bek, o'ziga xon bo'lib qolgandi. Har kim o'z bilganini qilardi. Duyshen ham o'shanda miyasiga kelganini qildi-da. Hozir u maktabdan bir parcha guvala ham qolmagan, ilgari nomi yo'q tepa edi. Endi «Duyshenning maktabi» degan nom oldi...»

Duyshen degan kishini uncha yaxshi bilmas edim. Baland bo'yli, burgut qovoq, salobatli odamga o'xshardi. Uning hovlisi ariqning narigi tomonida, ikkinchi brigada ko'chasida edi. Men ovulda turgan kezlrimda Duyshen kolxoz mirobi bo'lib ishlardi, egarning qoshiga katta ketmonni chirmab olib, shatakdan chiqib qolgan, o'ziga o'xshash suyaklari ko'rinib qolgan otni minib, goh-gohda o'tib qolardi. Keyin qariganida pochtachilikka o'tib ketdi, deb eshitgandim. Lekin gap unda emas. Komsomol deganda men o'sha vaqtlarda ishga ham, gapga ham epchil, yalqov-poraxo'rlarni gazetaga

¹ Оқсоқ қўй – уруғнинг номи.

yoziq turuvchi ovul yigitlarining eng miqtisini tushunardim.

Rostini aytsam, soqoliga oq kirgan, qaysar otiga kuchi yetmagan haligi rosmama odamning bir zamonlar qanday qilib komsomol bo'lganini, xat-savodi bo'lmasa ham, bolalarni qanday o'qitib, qanaqa o'qituvchi bo'lganini o'zimcha hech tasavvur qilolmadim.

O'sha vaqtlarda bu gaplar ovulda aytilgan son-sanoqsiz ertaklardan bo'lsa kerak, deb qo'ya qolgandim. Keyin bilsam, «Duyshenning maktabi» degan gapning o'z tarixi bor ekan, buni tasodifan yaqinda bilib qoldim.

O'tgan kuzda kolxozdan menga bir telegramma keldi.

Ikki yildan buyon kolxozimiz o'z kuchi bilan yangi maktab solayotgan ekan. Maktab binosi qurilib bo'lgandan keyin ovuldagilar meni maktabni ochish marosimiga chaqirishibdi. Bu quvonchli kunlarda elim bilan birga bo'lay degan niyatda darhol yo'lga otlandim. Ovul manzaralarini suratga olish niyatida ovulga to'y marosimidan uch-to'rt kun ilgari jo'nab ketdim. Shahardan chaqirilganlardan akademik Sulaymonovani ham kutib o'tirishgan ekan. Bu ayol bu yerda bir kun-yarim kun turib, keyin Moskvaga jo'nab ketadi, deyishdi. Akademik Sulaymonovanning kelishini eshitib juda suyunib ketdim. Xalqqa tanilgan bu olimaning ovulimizdan ekanligi, qiz vaqtida shaharga ketib, o'qib, olima bo'lgani ovulda qulog'imga chalinib yurardi. O'zi bilan shahardaligimda tanishib olgan edim.

Men ko'rganda Oltinoy Sulaymonova sochiga oq kirib, elliklarga borib qolgan, to'lishgangina ayol edi. Mashhur hamqishlog'imiz universitetda kafedra mudiri bo'lib ishlardi, falsafadan lektsiya o'qib turar, xizmat qiladigan yeri akademiya bo'lib, tez-tez chet ellarga borib-kelib turardi. Opaning bemalol o'tirib, men bilan to'yib suhbatlashishga vaqti bo'lmay yurardi. Lekin har gal goh majlisda, goh to'satdan ko'chada uchrashib qolganimizda ovuldagilarning omon-esonligini so'rar, asarlarim to'g'risida qisqacha bo'lsa ham biron fikr aytmay qo'ymasdi. Men bu kishining kamtarligiga, odamoxunligiga qoyil qolib, bir kuni o'ziga dangal aytdim:

– Opa, ovulga borib, el-yurt bilan ko'rishib kelsangiz bo'lardi. Ovuldagilarning hammasi nomingizni sirtidan tilga olib, faxrlanib yurishadi, lekin ko'pchilik sizni tanimaydi. Atoqli olima qizimiz ovulimizdan yotsiraydi, bizlarni tanigisi kelmaydi, deydiganlar ham yo'q emas...

– Gapingiz to'g'ri, ukam, - deb Oltinoy Sulaymonova xo'rsinnb qo'ydi, – borishga o'zim ham ko'pdan intizorman. Bormaganimga ham talay vaqt bo'ldi. Ovulda tug'ishgan qarindoshlarim yo'q-ku, lekin elingdan yaqin tug'ishganing bo'larkanmi?! Albatta boraman, fursat topdim, boraman... O'zim ham yurtimni xo'p sog'inganman...

Akademik Sulaymonova o'sha kuni kechikibroq keldi. Uning mashinasi kelib to'xtaganda maktabning tantanali majlisini endi ochmoqchi bo'lib turishgan edi. Majlisdagilarning hammasi duv etib chiqib uni kutib olishdi, tanigan-tanimagan hamma – yoshu qari u bilan qo'l berib ko'rishgisi kelardi. Oltinoy Sulaymonova bunchaligini kutmagan bo'lsa kerak. Ko'ngli tog'day ko'tarilib, suyunib ketganidan nima qilishini bilmay, ikki bukilib odamlarga ta'zim qila-qila borib prezidiumdan o'rin olib o'tirdi.

Qancha-qancha tantanali majlislarda bo'lib izzat-ikrom ko'rgan Oltinoy Sulaymonova, bu safar oddiygina qishloq maktabida hamqishloqlarining ochiq chehra bilan kutib olishganini ko'rib, hayajoni zo'r kelganidan ko'z yoshlarini tutolmay qoldi.

Majlisning oxirida pionerlar uning bo'yniga qizil galstuk taqib, qo'liga guldasta tutqazishdi. Yangi maktabning faxriy kitobiga uning nomini birinchi qilib yozib qo'yishdi. O'quvchilarning kontserti va o'yin-kulgilardan keyin, kechqurun bir to'da muallimlar, ovul faollari bilan birga hammamiz maktab direktorining uyida mehmon bo'ldik.

Mehmonda ham Oltinoy Sulaymonovanning kelganiga suyunishib, uni gilam bilan yasatilgan to'rga o'tqazishib, qo'llaridan kelgancha izzat-hurmatini bajo keltirishdi. Katta dasturxon atrofida o'tirganlar duv-duv gap bilan ovora. Qadahlar ko'tarilib, tostlar aytilayotgan edi, bir vaqt qo'liga bir dasta gazeta-jurnal ushlagan bir yigitcha eshikdan kirib keldi-da, mezbonga o'ntacha telegramma cho'zib: "Og'ay, qo'l qo'yib beringiz", - deb iltimos qildi. Ilgarigi o'quvchilardan kelgan tabrik

telegrammalar qo'ldan-qo'lga o'tib, kimdir gap orasida:

– Hoy, buni Duyshen qariya olib keldimi? - deb so'rab qoldi.

– Ha, - dedi yigit. – Majlisdagilarga o'qib eshittirishsin, deb otini xo'p yeldirib kelibdi-yu, kechikibroq qolgani uchun oqsoqolning ko'ngli o'rniga tushmadi.

– Nima qilib turibdi, ayt, tushsin otdan, uyga kirsin, - dedi mezbon.

Yigit chiqib ketganda yonimda o'tirgan Oltinoy Sulaymonova bir seskanib tushdi, rangi quv o'chib nimanidir eslaganday mendan so'radi:

– U qaysi Duyshen, kimni aytishyapti?

– Kolxozning pochtachisi, opa, - dedim men. – Duyshen oqsoqolni tanirmidingiz?

Ha, deganday bosh irg'ab Oltinoy Sulaymonova bir narsa demoqchi bo'lib, o'rnidan turishga harakat qilgan edi, deraza yonidan bir otliq dupurlab o'tib ketdi, uyga kirib kelgan yigit:

– Tushing desam, u kishi unamadi, og'ay, - dedi, – hali xat tarqatishim kerak, - deb ketib qoldi.

– Mayli, ketaversin, u cholning ham o'ziga yarasha ulfatlari bor, - dedi allakim xomush tortib.

– O, Duyshen deganni bilmas ekansizlar, u qonun-qoidani juda o'rniga keltiradi, xizmatini bajarmasdan hech qayoqqa burilmaydi, - dedi yana bittasi.

– To'g'ri aytadi, juda ajoyib odam o'zi. Urush tamom bo'lgandan keyin Ukrainada ekan, gospitaldan chiqib, o'sha yerda turib qolibdi, kelganiga besh yilcha bo'lgan. Suyagim unib-o'sgan ovulimda qolsin dedim, deydi. Bu dunyodan sho'rlik toq o'tib ketibdi...

– Bir kirib o'tsa bo'lardi... Ha, mayli, - deb mezbon tag'in qo'lini siltab qo'ya qoldi.

Bir mahal to'rda o'tirgan ovul oqsoqollaridan biri qadah ko'tarib so'z qotdi:

– O'rtoqlar, esinglarda bo'lsa kerak, bir vaqtlar «a» harfini ham bilmagan «Duyshenning maktabida» bizlar ham o'qigan edik... – U shu gapni aytdi-yu, ham ko'ngli buzilib, ham kulgisi qistab, ko'zini yumib, boshini chayqab qo'ydi.

– Voy, tavba!

– Rost, rost! - deb kulib qo'yishdi boshqalar.

– Nimasini aytasan! Ozmuncha nag'ma ko'rsatganmi Duyshen deganing? Biz bo'lsak uni rosmaga o'qituvchi deb yuribmiz-a!

Qah-qah kulgi bosilishi bilan haligi qadah ko'targan odam yana gapini davom ettirdi:

– Mana endi, oldimiz dong'i chiqqan akademik bo'lib, ketimiz oliy ma'lumotli, o'rta bilimli bo'lib oldik. Ovulimizda bugun yangi o'rta maktab ochdik, boshqa tomonlarini aytmaganda ham, zamonamizning qanchalik o'zgarganligi shundan ko'rinib turibdi. Qani, kelinglar, og'a-inilar, ovulimizning o'g'il-qizlari bundan buyon ham o'qimishli bo'lib, o'z zamonasining peshqadam kishilari qatoridan joy olishsin!

Bu gap hammaga ma'qul tushib, shov-shuv ko'tarildi. Faqat Oltinoy Sulaymonova juda xijolat tortganday, labini tishlab qizarib ketdi. U ryumkani labiga tegizdi-da, yana qaytib o'rniga qo'ydi. Gap, kulgi bilan alahsib qolgan odamlar uning bu holatini sezganlari ham yo'q.

– Opa deyman, bir nimadan xijolat bo'lib o'tiribsiz?-dedim men.

– O'zim, shunchaki, inim, - dedi-da, Oltinoy Sulaymonova ikki-uch marta soatiga qarab qo'ydi, boshqa indamadi.

Keyin mehmonlar eshikka sayri havo qilishga chiqqanda qarasam, Oltinoy Sulaymonova bir chekkada yolg'iz o'zi tepalikda chayqalgan qo'shterakka tikilib, xayol surib turgan ekan, sekin qadam bosib yoniga bordim.

Botishga taraddudlanib kuzgi dalaning chetiga chiqib olgan qip-qizil kun nurlari tepalikda turgan teraklarning cho'qqilariga bir tegib, bir tegmay mavjlanib turgan ekan.

– Sho'rlik teraklar bargini to'kyapti, bahorda bu teraklarni gullaganda ko'rsangiz! - dedim.

– O'zim ham shuni o'ylab turgan edim, - deb Oltinoy Sulaymonova boshini silkib xo'rsinib qo'ydi. – Har bir jonivorning bahori ham, kuzi ham bor.

Uning ajin bosgan so'lg'in yuziga g'amgin-o'ychan ko'lanka tushib, o'tkir qora ko'zlari

o'ksiganday bo'ldi, teraklarga dard-alam bilan tikilib qarab qoldi. Shu paytda ko'pni ko'rgan bu o'qimishli ayol, qani endi bir zamonlar o'tib ketgan o'n sakkiz yoshim qaytib kelsaydi, deb ko'nglidan o'tkazgan qizil ro'mol, qirmizi yuzini eslagan qadimgi qirg'iz ayollariga o'xshab ketdi.

Teraklarga tikilib u yana bir narsa aytgisi keldi-yu, lekin niyatidan qaytdi shekilli, indamay turdida, birdan qo'lida ushlab turgan ko'zoynagini taqib oldi.

– Moskva poezdi bu yerdan soat o'n birda o'tadi shekilli? - deb so'radi.

– Ha, opa, o'n birda o'tadi.

– Unday bo'lsa, hozir yo'lga chiqishim kerak ekan.

– Nega birdan ketadigan bo'lib qoldingiz? Bir-ikki kun turaman deb va'da bergan edingiz-ku? Hali javob ham berishmas.

– Zarur ishlarim bor. Hozir ketmasam bo'lmaydi. Ovuldoshlarning hammasi yopirilib, ketmaysiz, xafa bo'lamiz, - deyishlariga qaramay, tayyor ovqatga ham turmay, Oltinoy Sulaymonova uzr so'radi-da, oxiri yo'lga chiqadigan bo'ldi.

Kun botib, qosh qorayganda, ovuldoshlari o'pkalaganday bo'lib uni mashinaga o'tqazib jo'natib yuborishdi. Men Oltinoy Sulaymonovani stantsiyaga kuzatib bordim.

Oltinoy Sulaymonova nima vajdan to'satdan yo'lga o'tlanib qoldiykin? Shunday ulug' ayyom kunida ovuldoshlarini ham xafa qilib qo'ydi. Yaxshi ish bo'lmadi. Ikki-uch yo'la sababini so'ray deb og'iz juftladimu, lekin qattiq tegarmikin deb qo'rqdim. Hozirgi holatida savolimga biron javob bermasligiga ko'zim yetib turgandi. Yo'l bo'yi Oltinoy Sulaymonova bir og'iz ham gapirmadi, qattiq o'ygabotib, yuzidan g'amginlik arimadi.

Stantsiyaga kelib, poezdga tushar oldida yurak yutib undan so'radim:

– Opa, xafa ko'rinasiz, ko'nglingizga qattiq tegadigan biron gap o'tdimi?

– Yo'g'-e! Ko'nglingizga unday gap kelmasin! Kimdan xafa bo'lardim? O'zimdan xafa bo'lsam bo'ladi. G'aflatda qolgan ekanman... Qaytanga mendan har qancha domongir bo'lsanglar ham kamlik qiladi.

Shu bilan Oltinoy Sulaymonova Moskvaga jo'nab ketdi. Men shaharga qaytib kelgach, dastlabki kunlarning birida o'ylamagan-kutmagan yerda Oltinoy Sulaymonovadan xat oldim. Moskvada mo'ljalidan ziyodroq turib qolishidan darak bergan xatida bunday deb yozgandi:

«Qadrdon inim, shoshilinch zarur ishlarim bo'lsa ham hammasini yig'ishtirib qo'yib, shu xatni yozmaslikka ilojim bo'lmadi. Agar shu xatda yozganlarim sizni qiziqtirsa, shu hikoyatimni xaloyiqqa yetkazish ustida o'ylab-mulohaza qilib ko'rsangiz deb iltimos qilaman. Bu faqat bizning ovuldoshlarimizga emas, hammaga, ayniqsa yoshlarga ibrat bo'lar, deb o'ylayman. Men ko'p xayol ko'chalariga kirib chiqdim, oxiri shu fikrga keldim. Bu – mening shuncha zamonlardan buyon yuragimda asrab kelgan sirim. Qancha ko'p odam bu sirdan voqif bo'lsa, o'zimni shunchalik baxtiyor deb bilaman, vijdon azobidan shuncha ko'proq xalos bo'laman. Meni uyatga qo'yarmikanman deb xijolat ham bo'lmang. Hech narsani yashirmay, ochiq yozing...»

Bir necha kun shu xat ta'siri ostida yurib, oxiri qissani Oltinoy Sulaymonova tilidan hikoya qilishga qaror berdim.

* * *

... Bu voqea 1924 yili yuz bergandi. Ha, xuddi o'sha yili...

Hozirgi kolxozimiz yerlari u vaqtlarda o'troq kambag'al-jataqchilar ovuli edi. U vaqtlarda o'n to'rt yoshli yetim qizcha edim, amakimning qo'lida turardim.

O'sha yili kuzda chorvadorlar toqqa qishlovga ko'chib ketgandan keyin ovulimizda askar shineli kiygan bir yigit paydo bo'lib qoldi. Shineli esimda qolganining vaji shuki, u negadir qora movutdan tikilgan edi. El-yurtdan ovloqdagi tog' pinjiga kirib olgan kichkina qirg'iz ovulida bu katta bir voqea bo'ldi.

Oldin uni, o'zi komandir ekan, ovulga ham katta bo'lib kelibdi, deyishdi, keyin bilishsa, komandir qayoqda deysiz, ocharchilik vaqtida ovuldan temir yo'lga ketib dom-daraksiz bo'lib ketgan Tashtanbekning o'g'li Duyshen degan nigit ekan, uni ovulga o'qituvchi qilib yuborishganmish, maktab ochib, bola, o'qitar ekan, deyishdi.

«Maktab», «o'qish» degan so'zlar u zamonlarda endi eshitilib kelayotgan gaplar edi, ularning ma'nosiga tushunadiganlar ham kamdan-kam edi.

Bu gap rostmikin, endi nima bo'larkin, deb turishganida bir mahal, xaloyiq ovul o'rtasidagi tepaga yig'ilsin, degan xabar kelib qoldi.

Amakim: «Voy, tavba, bu tag'in qanaqa majlis bo'ldiykin? Bo'lar-bo'lmasga odamlarni ishdan qoldirishdan boshqani bilishmaydi», - deb javrashini qo'ymaydi-yu, keyin axiyri eldan kam yerim bor ekanmi, deganday, qirchang'i bo'lsa hamki, otiga minib, yig'inga jo'nab ketdi, men ham uning ketidan qo'shni bolalarga ergashib yugurib bordim.

Biz entika-entika har gal yig'ilish bo'ladigan tepalikka yetib borganimizda, u yerda bir to'da otliq va yayov odamlar o'rtasida haligi qora shinel kiygan rangpar yigitcha nutq so'zlab turgan ekan. Uning gaplarini yaxshiroq eshitish uchun yaqinroq surilib borgan edik, po'stini yirtiq bir chol uyqudan turgan odamday, to'satdan tutilib-tutilib uning gapini bo'ldi:

– Ey, bolam, ilgari bola o'qitishni mullalarga chiqargan edi, sening otangni biz bilamiz. O'zi ham bizga o'xshagan oyoqyalang edi. Qani ayt-chi, yigitcha, sen o'zing qayoqdan mulla bo'lib qolding? - dedi.

Duyshen shu ondayoq javob berib:

– Otaxon, men mulla emasman, men komsomolman. Endi mullalar bola o'qitmaydi, muallimlar o'qitadi. Men askarlikda yurib, xat-savodli bo'lib olganman, ilgari ham oz-moz o'qigandim. Men mana shunaqa mullaman, bildingizmi? - dedi.

– Ha, mundog' degin...

– Baraka top! - deb uning so'zini ma'qullashdi.

– Ana shunaqa, komsomol meni muallimlikka tayinlab, bolalarni o'qitasan deb yubordi. Maktab ochish uchun biron joy kerak bo'ladi. Sizlar yordam bersangizlar anuv tepadagi eski otxonani tuzatib, maktab ochsak degan o'yim bor. Qani, nima maslahat berasizlar?

Mushukday shumshayib bir ko'zini yumib egarning qoshini quchoqlab o'tirgan Satimqul tajang tirs etib tupurib qo'yib gap qotdi:

– E, qo'ysang-chi, o'qishingdan bizga nima foyda bor?

Duyshen nima deyishini bilmay ko'zlari lipillab ketdi.

– Rost, to'g'ri aytyapti, - deb boshqalar uning gapini ma'qullashdi. – Biz ketmon chopib kun ko'rib yurgan dehqonmiz, endi bolalarimiz o'qib amaldor bo'lisharmidi? Aylanay, ko'p boshimizni qotirma!

Hamma jim qoldi. Duyshenning rangi o'chib, ovozi titradi:

– Sizlar nima, bolalaringizning o'qishiga qarshimisizlar? - deb o'rtaga savol tashladi.

– Qarshi bo'lsak nima, zo'rlik qilarmiding? Unaqa zamonlar o'tib ketgan. Hozir erkimiz qo'limizda, ozodlikka chiqqanmiz! - dedi kimdir.

Duyshenning rangi bo'zday oqarib ketdi. Shinelining ilgaklarini uzib yuborayozganday, cho'ntagidan to'rt buklangan qog'ozni olib shoshilib ochdi-da, hammaga ko'rsatib turib zarda bilan gap boshladi:

– Sizlar hali bolalarni o'qitish kerak, deb yozilgan bu qog'ozga qarshimisizlar, bunga Sovet hukumatining muhri bosilgan-a! Sizlarga yer-suv bergan, sizlarni ozodlikka chiqargan kim o'zi, bilasizlarmi?! Qani, Sovet hukumatining qonuniga kim qarshi? Qani aytsin, kim?!

«Qani kim» deb azbaroyi baqirib aytgan gapi sukunatda yotgan kuz havosini o'qday yorib o'tib, aks-sadosi qoya toshlarga borib urilganday bo'ldi. Hamma yoq suv quyganday jim, hamma boshini egib turardi.

– Bizlar o‘zi kimmiz, kambag‘allarmiz, - deb endi Duyshen muloyimlik bilan gap boshladi.– Bizni umr bo‘yi xo‘rlab, oyoq osti qilib kelishdi, umrimiz johillikda o‘tdi. Sovet hukumati endi bizlarga ko‘zi ochilsin, xat-savodi chiqsin deyapti. Buning uchun bolalarni o‘qitishimiz kerak...

Duyshen javob kutganday jim turgan edi, haligi, sen qayoqdan mulla bo‘lib qolding, deb so‘ragan yirtiq po‘stinlik odam insofga kelganday:

– Ha, mayli, juda bola o‘qitging kelib qolgan bo‘lsa, o‘qitaver, bizga nima...- deb qo‘ydi.

– Lekin sizlardan iltimosim bor, - dedi Duyshen,– menga yordam beringlar. Anuv tepadagi boydan qolgan otxonani tuzatsak deymen, ko‘pri solish kerak, maktabga o‘tin kerak bo‘ladi...

– Shoshmay tur, hoy yigit, - deb Satimqul tajang yana tirs etib bir tupurdi-da, biron narsani nishonga olganday, ko‘zlarini qisib turib gap boshladi:

– Sen, yigitcha deymen, maktab ochaman, deb muncha katta ketmasang? Ustingga kiyishga choponing yo‘q, ostingda minishga oting, bir parcha bo‘lsa ham haydab qo‘ygan yering, qo‘rangga bog‘lab qo‘ygan bironta moling yo‘q-ku! Sen, nima, ot o‘g‘irlab kun ko‘rmoqchimisani?..

– Bir kunim o‘tar. Hukumat menga moyana to‘laydi.

– Boyadan beri qayoqda eding, shundoq demaysanmi?– Satimqul gapni o‘rinlatib, o‘zidan-o‘zi rozi bo‘lganday, iljayib egar ustida bir kekkayib qo‘ydi. – Gap bu yoqda ekan, bildik endi. Undog‘ bo‘lsa, yigitcha, bilganingni qilib, hukumat moyanasi bilan bolalarni o‘qitaver, hukumatning xazinasida nima ko‘p, pul ko‘p. Bizni tinch qo‘y, o‘z tashvishimiz ham boshimizdan oshib yotibdi...

Satimqul shu gaplarni aytdi-yu, otning boshini burib jo‘nab qoldi. Uning orqasidan boshqalar ham tarqab ketishdi. Duyshen qog‘ozni qo‘liga ushlagancha, nima qilishini bilmay anchagacha turib qoldi...

Men Duyshenga achinib ko‘zimni uzmay qarab qolgan ekanman, yonimda o‘tib borayotgan amakim jerkib:

– Ha, alvasti, sen nima qilib yuribsan bu yerda, tur. Uyga bor! - degan edi, bolalarning orqasidan chopib ketdim.– Buni qara, bu tirmizaklar ham yig‘ilishga suquladigan odat chiqarishibdi-ya!

Ertasiga bir gala qizlar suvga ketayotganimizda yo‘lda Duyshenni ko‘rdik. U ketmon, belkurak, bolta ko‘tarib suvdan kechib o‘tib ketdi. Shu-shu har kuni azonda qora shinel kiygan Duyshen yolg‘iz o‘zi tepalikka, egasi tashlab ketgan otxonaga chiqib, kechqurun allamahalda ovulga qaytib tushardi. Goho orqasiga kattakon bir bog‘ yantoq yoki poxol ortib chiqib ketayotganini ko‘rardik. Uni uzoqdan ko‘rganlar uzangiga oyoq tirab, qo‘llarini soyabon qilib:

– Hoy, anavi tepalikda poxol orqalab ketayotgan Duyshen muallim emasmi! - deb qiziqsinib gaplashib ketishardi.

– Ha, o‘sha!

– Voy, sho‘ring qursin, muallimlik ham oson emas ekan-ku...

– Bo‘lmasam-chi! Orqalagan yukini qara, boyning qaroli ham muncha ko‘tarmaydi.

– Gapga kelganda eh-ha, juda chechan ko‘rinadi!

– Qo‘lida muhr bosilgan qog‘ozi bor-da, hamma gap shunda...

Bir kun adirdan tezak terib kelayotganimizda, muallim nima qilib o‘tirgan ekan deb maktab tomonga burildik. Bu saroy ilgari bir boyning otxonasi edi. Qish-qirovda qulunlagan biyalarni toychoqlari bilan shu yerda boqishardi. Sovet hokimiyati o‘rnatilgandan keyin boy qayoqqadir qochib ketdi-yu, shu bilan otxonasi bo‘sh qoldi. Bu yerga hech kim oyoq bosmay qo‘yganidan atrofini o‘t, tikanak bosib ketgan edi. Endi qarasak, tikanaklar ildizi bilan sug‘urib olinib bir joyga uyib qo‘yilibdi, otxona hovlisi supurib-sidirilibdi. Yomg‘ir yuvib, qulab tushgan devorlari loy bilan shuvalibdi, eshikning shalog‘i chiqib osilib qolgan halqasi bir amallab eplashtirib yana qoqib qo‘yilibdi.

Bir oz dam olmoqchi bo‘lib, bo‘yimiz teng tezak qoplarni yerga qo‘yib turgandik, usti boshiga loy chaplangan, yenglari shimarilgan Duyshen uydan chiqib keldi-da, bizni ko‘rib, yuzidagi terlarini artib:

– Ha, yaxshi qizlar, kelinglar. Tezak terib yuribsizlarmi? - dedi.

Biz uyalganimizdan churq etmay, bir-birimizga qarab, qop tagida o‘tirgan yerimizdan, ha,

deganday bosh silkib qo'ydik. Duyshen uyalganimizni sezdi-da, bizga dalda berganday jilmayib gap qotdi:

– Qoplargiz o'zingizdan ham katta-ya! Kelganinglar yaxshi bo'пти qizlar, bu maktabni sizlarga atab ochyapman. Maktabinglar ham taxt bo'lib qoldi. Hozirgina bir burchakka pechkaday qilib o'choq ham qurib qo'ydim, ana, ko'rdinglarmi, tomdan mo'risi ham chiqib turibdi! Endi qishga o'tin g'amlasak bo'lgani, o'tindan g'am yemasak ham bo'ladi, dalada nima ko'p – quvray ko'p. Yerga qalin poxol to'shaymiz-da, ana undan keyin o'qishimizni boshlab yuboramiz. Qalay, o'qishga havasinglar bormi, maktabga qatnab turasizlarmi?

Dugonalarim orasida yoshi kattasi men edim, shu sababdan javob berishga botinib:

– Kelinoyim yuborsa, qatnab turaman, - dedim.

– Nega yubormas ekan, uyga qamab, ustingdan qulf solib qo'yarmidi? Isming nima?

– Oltinoy, - dedim, etagimning yirtig'idan ko'rinib turgan tizzamni kaftim bilan bekitib.

– Oltinoy – isming ham o'zingga mos, chiroyli ekan. – U erkalatganday jilmayib qo'ygan edi, dilim ham iliganday bo'ldi. – Oltinoy, esli qiz ko'rinasan, boshqa bolalarni ham o'zingga ergashtirib, maktabda o'qiyimiz, deb olib kelgin, xo'pmi?

– Xo'p, amaki.

– Meni og'ay denglar. Maktabni ko'rasizlarmi? Tortinmasdan kirib ko'raveringlar.

– Yo'q, biz uyga ketamiz, - deb uyalinqirab javob berdik.

– Mayli bo'lmasa, uy-uyinglarga boringlar, bira-to'la o'qishga kelganda ko'rarsizlar. Men qorong'i tushguncha borib yana bir oz yantoq o'rib kela qolay.

Duyshen o'roq, arqonlarni olib dalaga qarab ketdi. U ketgandan keyin biz ham qoplarimizni orqalab ovul tomon jo'nab qoldik. To'satdan kallamga bir fikr keldi:

– Hoy, qizlar, - deb dugonalarimni to'xtatdim. – Kelinglar, tezagimizni maktabga to'kib ketamiz, har qalay qishga yarab qolar.

– Uyga quruq boramizmi? Aqlingni yeganmisan?!

– Borib yana terib kelamiz-da.

– Be, kech bo'lib qoldi, uyda toza so'kish eshitamiz.

Shunday deyishdi-da, o'rtoqlarim menga qaramasdan, qoplarni ko'tarishib jo'nab qolishdi.

Men o'shanda nima vajdan shunday qilganimga hali ham tuzukkina aqlim yetmay yuradi. Qizlar gapimga kirmaganlaridan izza bo'lib orim keldimi yoki go'daklik chog'imdan men sho'rlik biron shirin so'z eshitmay bir umr dakki yeb, ko'z yoshim ham qurib qolganidanmi, ko'rmagan, bilmagan bir odam yuragimni ilitib: «Es-hushli qiz ekansan», deb erkalatib aytgan ikki og'iz shirin so'zi meni eritib yubordimi...

Qismatim, toleim, hayotimning butun achchiq-chuchuklari, azob-uqubatlari mana shu bir qop tezakdan boshlanganini yaxshi bilaman, bunga imonim komil. Bunday deyishimning boisi shuki, o'sha kuni bu qilmishimning oxiri nima bo'ladi, deb o'ylab-netib o'tirmay, umrimda birinchi marta yurak yutib ko'nglim tortgan ishga tavakkal qadam qo'ydim.

O'rtoqlarim meni tashlab ketishgandan keyin yugurib Duyshenning maktabiga qaytib bordim, qopdagi tezakni eshik tagiga to'kdim-da, tezak terish uchun g'izillab yana adirga tushib ketdim.

Kattakon bir ishni qoyil qilib qo'ygandayo, yuragim dukillab, sevinchim ichimga sig'may ketdi. Kuch-g'ayratim jo'sh urib, to'g'ri kelgan tomonga chopqillab ketaveribman. Baxtiyorligimdan quyosh ham xabardoru, u ham quvonchimga sherikday, qushday parvoz qilib ketishimdan uning ko'ngli ochilganini o'zim ham bilardim. Nega deganda, hozirgina savob ish qilgan edim-da!

Quyosh tepalar ustiga yaqin kelib qolgan edi-yu, lekin, nazarimda, nigohimga to'yib olgisi kelganday, hali-beri botgisi yo'q edi. Quyosh yo'limga poyondoz solib, oyoqlarim ostidagi kuz tuprog'ini to'q qizil, pushti va och qizil nur bilan bezab turardi. Gir atrofimda kapalakchalar lip-lip etib olovday yonadi. Ming yamoq kamzulimning kumush rang tugmalarida quyosh olovday yonib turadi.

O'zim g'izillab chopib ketyapmanu, yer, osmon, shamolga qarab: meni ko'rib qo'yinglar!

Ko'rdingizmi, g'ururdan boshim osmonda! Men endi maktabda o'qiyman, boshqa bolalarni ham o'zim bilan o'qishga olib boraman...- deb shodligim ichimga sig'may ketyapti.

Shu ko'yi o'zimda yo'q, o'ynoqlab yugurib borayotgan edim, bir vaqt tezak terish esimga tushib qoldi. Qiziq, yoz bo'yi bu yerlardan poda arimas, har qadamda tezak uchrardi. Endi, aksiga olib, tezakdan nom-nishon ham ko'rinmasa-ya, xuddi yer yutganday! Yo o'zim qidirmadimmi?

Tezak axtarib yuraveribman. U zormanda qolgur ham onda-sonda bir ko'rinib qoladi deng. Qorong'i tushguncha qopim to'lmay qolsa-ya, deb yuragimni vahima bosib, shoshilganimdan chiy butalari orasida adashib qolibman. O'zim qo'rqib ketyapman. Bir amallab qopimni yarimlaganimda kun botib, adirlarga bir zumda, qorong'i tushdi-qo'ydi.

Hech mahal yolg'iz o'zim bunday bemahalda yurmagan edim. Sukunatga cho'mgan tepalarni zimiston tun burkab oldi. Bu yerda meni bir narsa ushlab qoladiganday, qopni darrov yelkamga tashlab, ovulga qarab chopdim. Azbaroyi vahima bosganidan, baqirishim, yig'lashim ham hech gap emasdi, lekin Duyshenning haligi gaplari esimdan chiqmagan, u ojizligimni ko'rib yana mendan hafsalasi pir bo'lmasin, degan xayolga bordim-da, or-nomus kuchlilik qildi, ko'zimni chirt yumib, damimnn ichimga yutib kelaverdim. O'qituvchi xuddi menga tikilib qarab turganday, yon-verimga qarashdan ham hayiqaman, o'zimni dadil tutib boraverdim.

Hamma yog'imdan ter quyilib, chang bosib ovulga yetib keldim, hansiraganimcha ostona bosib uyga kirgan edim, o'choq yonida o'tirgan kelinoyim menga qarab o'shqirib o'rnidan turib ketdi. Qennoyim o'zi badfe'l, qo'pol ayol edi.

– Qaysi go'rda yuribsan? - deb dag'dag'a qildi men tomon tashlanib, javob qaytargunimcha bo'lmay qo'limdagi qopni yulib olib uloqtirib yubordi: – Qorong'i tungacha sanqib yurib tergan tezaging shumi?!

Qizlar kelib allaqachon chaqimchilik qilib qo'yishgan bo'lsa kerak, deb o'yladim.

– Xudoning balosi, itvachcha! Maktabda kimning bor? O'liging qola qolsa bo'lmasmidi shu maktabda! –Kelinoyim qulog'imni burab ura ketdi, – itvachcha, yetimcha! Bo'ring bolasi o'lsa ham it bo'lmaydi! Odamlarning bolalari daladan uyga tashisa, sen uydin dalaga tashiysan! Maktabingni burningdan chiqarmasam... Qarab tur hali. Ikkinchi oyoq bosganingni ko'rsam, iligingni sindiraman. Hali shoshma, seni... Qani maktabdan og'iz ochib ko'r-chi!

Baqirib yubormasam go'rgaydi, deb nafasimni chiqarmay, o'zimni bosib turdim. Keyin o'choqqa xashak tashlab, ko'k mushugimni silab o'tiraverdim, ko'zimdan tirqirab yosh chiqib ketdi... Mushugim har gal yig'laganimda kelib tizzamga o'tirib olardi. Kelinoyimning kaltagidan yig'laganim yo'q, qarg'ish-do'pposlashlariga-yu o'rganib qolgandim: endi kelinoyim meni o'lsa ham maktabga yubormaydi, deb shunga kuyib yig'ladim...

Chamasi, shundan ikki kun o'tgach, ertalab ovulda itlar hurib, odam ovozlari eshilib qoldi. Bilsak, Duyshen uyma-uy kirib bolalarni o'qishga yig'ib yurgan ekan. U vaqtlarda ovulimizda ko'cha qayoqda deysiz, guvala uylar ovulda yakkam-dukkamu, har kim ko'ngliga yoqqan joyga uy solib o'tiraverardi. O'ntacha bolani ergashtirib, Duyshen hovlima-hovli kirib yurgan ekan.

Bizning hovlimiz bir chekkada edi. Kelinoyim ikkalamiz o'g'irda tariq yanchib turgan edik, amakim hovlida o'raga ko'milgan bug'doyni olayotgan edi. Bozorga elga sotmoqchi bo'lgan ekan. Kelinoyim ikkalamiz navbatma-navbat o'g'ir dastasini goh ko'tarib, goh tushirib tarma yanchib turibmizu, fursat kelganda Duyshenlar tomonga ko'z qirimni tashlab ham olaman. Bizning hovliga kirmay burilib ketmasaydi, deb ko'rqaman. Kelinoyim meni maktabga bermasligiga ko'zim yetib turgan bo'lsa ham, nimadandir umidvor bo'lib, hech bo'lmasa muallim bu hovlida turishimni bilib qo'ysin, deb betoqatlik bilan kutaman: «Ey xudo, kela qolsa ekan», deb xudodan tilak tilab turibman.

– Salom, yanga, hormanglar, mana bir gala bo'lib hol-ahvol so'ragani keldik, - deb Duyshen hazil-huzul bilan salom berib, bir to'da bolalarni orqasidan ergashtirgancha hovliga kirib keldi.

Kelinoyim salomiga istar-istamas alik olganday bir nima deb ming'irlab qo'ydi-yu, lekin amakim o'radan boshini ko'tarmadi ham. Duyshen pinagini ham buzmay, hovlining o'rtasida yotgan g'o'laga

savlat to'kib borib o'tirdi, qo'liga qalam-qog'oz oldi.

– Bugun maktabni ochmoqchimiz. Qizingiz necha yoshda?

Kelinoyim javob qaytarmay, zarda bilan o'g'ir dastasini «gurs» etib urdi-da, yana aylantirib-aylantirib qo'ydi. Kelinoyimning gapirgisi kelmay, ensasi qotib turganligi avzoyidan sezilib turardi.

Endi nima bo'lar ekan, deb ichimdan zil ketganday bo'ldim.

Duyshen menga qarab, kulib qo'ygan edi, huv bir galdagiday ko'nglim yayrab ketdi.

– Oltinoy, necha yoshga kirgansan? - deb so'radi. Men qo'rqqanimdan indamadim.

– Yoshi bilan nima ishing bor, nima, tergovchimisani! - dedi qo'rslik bilan kelinoyim. O'qishing o'zingga buyursin. Bunga o'qishni kim qo'yibdi, nonni «nanna» deb yurgan erkatoylar ham o'qimasdan yurishibdi-ku! Bir galasini yig'ib olibsani-ku, o'sharni olib boraver maktabingga, biz bilan ishing bo'lmasin.

Duyshen irg'ib o'rnidan turdi-da, rangi o'chib, qovoqlari solinib:

– Bu gapni o'ylab gapiryapsizmi? Xo'sh, yetim xudoga nima yomonlik qilibdi? Yoki yetimlar o'qimasin degan zakon bormi?

– Zakon-pakoning bilan ishim yo'q. Men o'zim zakonman, menga zakonchilik qilma.

– Og'zingizga qarab gapiring. Bu qiz sizga kerak bo'lmasa, bizga kerak. Sovet hukumatiga kerak! Bizga qarshi chiqsangiz, zakonchiligimizni ko'rsatib ham qo'yamiz!

– Sen o'zing kimsan, kim seni katta qilib qo'ydi! - deb o'dag'ayladi kelinoyim. – Bunga, yedirib-ichirib yurgan men xo'jayinlik qilamanmi yoki sayoqyachcha darbadar senmi?

Shu payt beligacha yalang'och bo'lib olgan amakim o'radan ko'rinmaganda, bilmadim, bu dahanaki jangning oxiri nima bo'lar edi? Amakim bu uyda er kishi, xo'jayin borligini unutib, xotining har narsaga burnini suqishini yoqtirmasdi. Shunday paytlarda xotinini o'lguday tutib urardi. Bu gal ham zardasi qaynab ketdi shekilli:

– Hoy, xotin deymani! - deb jerkib tashladi u, o'radan chiqib, – sen qachondan beri bu uyni biy-bekasi bo'lib qolding?! Ko'p gapirma, ishingni qil! Ayda, Tashtanbekning o'g'li, adi-badi aytishib o'tirma, olib ketaver qizni, o'qitasanmi-cho'qitasanmi, bilgaganingni qil. Ayda, qo'radan tuyog'ingni shiqillatib qol! Ket...

– Buni maktabda yayratib qo'yib, o'g'irni kim yanchar ekanu, qozon-tovoqqa kim qarar ekan, - deb kelinoyim manjallaqilik qila boshlagan edi, amakim baqirib:

– Yum og'zingni, gap bitta! - dedi.

Har yomonning bir yaxshisi bor, deganlariday, birinchi marta maktabga borishim mojarosi shunday bo'lgan edi.

Shundan buyon Duyshen har kuni ertalab hovlima-hovli yurib, bizni maktabga olib ketar edi.

Birinchi kuni maktabga borganimizda u bizni yerga to'shalgan poxol ustida o'tqazib, har birimizga bittadan daftar, bittadan qalam va bittadan taxtacha berdi-da:

– Taxtachani tizzangizga qo'ysangiz xat yozish oson bo'ladi, - deb tushuntirdi.

Keyin devorga yopishtirilgan suratni ko'rsatib:

– Bu kishi Lenin! - dedi.

Leninning shu surati bir umr esimda qoldi. Keyin bu suratni nimagadir hech yerda uchratmadim, o'zimcha uni «Duyshen ko'rsatgan surat», deb yuraman. Lenin o'sha suratida halpillagan harbiy kiyimda, ozg'in, soqol-mo'ylovi o'sgan edi. Yarador qo'lini bo'yniga osib olgan, bostirib kiygan kepkasi ostidagi ziyrak ko'zlari bilan sokin boqib turardi. Bu mayin, mehrli ko'zlar bizga: «Bolakaylar, kelajagimiz qanday porloq bo'lishini bilsangiz edi!» deb turganday edi. O'sha xayrli daqiqada, nazarimda, u chindan ham mening kelajagim to'g'risida xayol surib turganday tuyulgandi.

Duyshen bu suratni ko'pdan beri yonida olib yurgan bo'lsa kerak, rosmiyan plakati qog'ozga bosilgan ekan, eskirib, chetlari unda-munda yirtilib ham ketgan... Maktabimizning to'rt devorida shu suratdan boshqa hech nima yo'q edi.

– Bolalar, men sizlarga harf yozishni, o'qish va hisobni o'rgataman, - degan edi o'shanda